

Tímár Árpád

„IPARMŰVÉSZETÜNK SZECCESSZIÓJA”

A Műhely művészeti egyesület megalakulása és első kiállítása

A progresszív művészet szecessziója Magyarországon is napirenden volt a 20. század első évtizedében, a kivonulás, a szakítás a konzervatív művészet intézményeivel azonban egyre halasztódott. A folyamatok akkor gyorsultak fel, amikor 1907 márciusában megnyílt a Nemzeti Szalon új kiállítási helyisége az Erzsébet téren, és Ferenczy Károly megrendezte benne – Malonyay Dezső megfogalmazása szerint – „a modern magyar festők első csoportkiállítását”. A kimaradtak, a sértettek álláspontját képviselő kritika szerint Ferenczy a Szalon alapszabályát figyelmen kívül hagyva kisajátította „szűkebb művészköre” számára a kiállítást. A tagság konzervatív többsége a Szalon májusi közgyűlésén azután botrányos körülmények közepette kibuktatta a vezetésből a modern művészeket és támogatójukat, Rózsa Miklós titkárt is.

A Nemzeti Szalon botránya nyomán megélénkültek a modern szemléletű művészek önállóságra, elszakadásra irányuló törekvései. A szervezkedést nyilvánvalóan külföldi példák is inspirálták, ahogy a festészet-szobrászat területén a párizsi szalonok (a Salon des Indépendants és a Salon d’Automne) vagy a müncheni, bécsi és berlini „szecesszió” létrejötte, úgy az iparművészet terén elsősorban az angol kézműves műhely-mozgalom és az 1903-ban alapított Wiener Werkstätte hatott követendő példaként.

1907 októberében megalakult a Miénk művészcsoport, első önálló kiállításukat 1908 januárjában rendezték, ugyancsak 1907 októberében alakult meg a Kéve egyesület, az ő első kiállításuk 1908 februárjában nyílt meg, 1908 februárjában Rózsa Miklós is alapított egy új szervezetet, Magyar Művészet Műkereskedés néven, amely elsősorban vidéki kiállítások szervezését tűzte ki céljául. Mindezekkel egyidejűleg az iparművészet terén is megjelent az első önálló, az Iparművészeti Társulattól és az Iparművészeti Múzeumtól független képződmény, a „Műhely”¹ nevet választó egyesület.

1908 januárjában több budapesti napilapban is megjelent az a közlemény, amely hírt adott az új művészeti társulás létrejöttéről: „*Műhely* név alatt festők, szobrászok, építészek és iparművészek csoportot alkottak, amely csoport a kiállításokon egységesen fog fellépni és külön kiállításokat is rendez. A Műhely fő célja az, hogy olcsó és artisztikus munkával annak a publikumnak az igényeit elégítse ki, amely publikum az iparművészet terén újabban fölbukkant luxust nem bírja meg.” A közlemény beszámolt az egyesület bemutatkozásának, első kiállításának tervéről is: „A legközelebbi kiállítás

február 15-én fog megnyílni az *Uránia* Kígyó téri helyiségeiben. Hét teljesen berendezett szoba és apróbb iparművészeti és képzőművészeti tárgyak gyűjteménye lesz az első kiállításon.”²

Az „*Uránia*” műkereskedést 1906-ban³ hozták létre, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére és támogatásával. Alaptevékenysége mellett alkalmi tárlatoknak is otthont adott: ebben a kiállítóhelyiségben rendezték meg például 1907 márciusában a korszakos jelentőségű Márffy–Gulácsy kiállítást.⁴

Az előzetes híradásban a résztvevő művészek, műiparosok között ekkor még nem említették a MIÉNK csoportjához tartozó festőket. Első helyre Thoroczkai Wigand Edét és Lakatos Artúrt sorolták, korábbi munkásságuk alapján nyilván az ő nevüket ismerte a legjobban a közönség.⁵ Egy január 22-i közleményben azonban már – még nevek nélkül ugyan, de határozott szándékként – szerepel festők és grafikusok bemutatása is: „Az *Uránia* helyiségeiben februárban enteriőr kiállítás nyílik meg, amelynek keretén belül az olcsó polgári szobák mellett egy »magán galéria«, egy amatőr lakásának részlete lesz berendezve. Ebben a helyiségben két periodikus kiállítás kerül bemutatásra; az egyik modern magyar mesterek műveiből, a másik magyar grafikusok java munkáiból fog állani.”⁶

A kiállítás a bejelentett időpontban, február 15-én nem nyílt meg – az enteriőrök kialakítása nyilván bonyolultabb feladatnak bizonyult, mint a szokásos képzőművészeti tárlatokon a képek, szobrok elhelyezése.⁷ Szükségesnek tartották azonban, hogy a közvéleményt folyamatosan tájékoztassák: a munkálatok töretlenül folytatódnak, sőt újabb művészek csatlakoztak a csoporthoz. Kitértek a megnyitó újabb időpontját is: „A »Műhely« kiállítása február hó 29-én nyílik meg az *Uránia* Kígyó téri helyiségeiben. A kiállítás-hoz legújabbban Körösfői *Kriesch* Aladár festőművész is csatlakozott mint vendég, ki a gödöllői szövőtelep szőnyegeivel vesz részt. A csoportba belépett *Rippl-Rónai* József is, aki iparművészeti munkáival szerepel. Az enteriőrök dekorálására a legmodernebb művészeink küldtek képet. A részletes műsort a »Műhely« legközelebbi közhírré teszi.”⁸

Egy következő, február 28-i közlemény azután már a sajtóbemutató és a megnyitó végleges időpontját adta hírül, közvetve beismerve ezzel az újabb halasztást: „A *Műhely* kiállításának rendezése az »*Uránia*« Kígyó téri szalonjában csaknem egészen készen van. [...] A sajtó képviselőinek március 2-án, hétfőn mutatja be a *Műhely* első kiállítását; míg az ünnepélyes megnyitás – melyre a meghívók szolgálnak belépőjegyül – kedden lesz.”⁹ A „részletes műsor”, a bemutatott enteriőrök leírása és a résztvevő művészek, iparosok valamint a belső dekorációt szolgáltató „legmodernebb művészek” névsorának közzététele végül is katalógus formájában történt meg.¹⁰

A kiállítás március 3-án valóban megnyílt,¹¹ a katalógus is elkészült időben – ezt egyértelműen bizonyítja az a tény, hogy már az első kritikák idéztek belőle –, ebben felsorolták az „egyesület” tagjait, megjelölve tisztségüket,

1. A Műhely kiállítása. Úri dolgozószoba. Tervezte Fejérkuthy és Dósa. Készítette Hosszú István (Fotó: Magyar Iparművészet, 1908. 174. lap)

lakcímüket is,¹² továbbá a vendégként kiállító festőket,¹³ ezt követte a hét enteriőr részletes leírása. A „Belépő”-ben bórdíszmű-tárgyakat, csipkéket, fémtárgyakat, ékszereket mutattak be, a „Magánképtár”-nak nevezett helyiségben feltehetően nagyobb számban szerepeltek a meghívott festők, a katalógusban azonban erről nem esett szó, apróbb tárgyak, cserepek, tányérok, fűjt üvegek mellett viszont részletesen leírtak két Rippl-Rónai-művet, az egyik: „Stilizált tökinda. Tervezte Rippl-Rónai József. (Supra porta). Broderia, (Point de Hongrie)”. A másik: „Tulipánok. Eredeti tapisserie, tervezte: Rippl-Rónai József, kivitte a művész neje, szül. Baudrion Lázárin. Applikálható eredeti öltésekkel, faldísznek vagy kályhaellenzőnek.”¹⁴ A következő szobabelső elnevezése „Úri dolgozó-szoba”. Itt, és még a két következő enteriőrnél is („Legény-szoba” és „Leány-szoba”) külön kiemelték, hogy „A szőnyeget Körösfői Kriesch Aladár festőművész-tanár vezetése alatt álló Gödöllői Szőnyegszövőtelep készítette.”¹⁵ Mindhárom szobát Fejérkuthy Bálint és Dósa Lukács tervezte. A hatodik és hetedik helyiségben egy kétszobás „Berendezett tisztviselő-lakás”-t mutattak be. Ezt Lakatos Artúr tervezte. Egész sor iparművészeti alkotásnál nemcsak a tervezőket, hanem a kivitelező mesterembereket¹⁶ is megnevezte a katalógus. Egy szobrász – Pásztor

János – is részt vett a kiállításon, az ő műveit külön jegyzékben¹⁷ sorolták fel, a szobrok címét, anyagát és eladási árát is feltüntetve, de hogy hogyan voltak elosztva a termekben, nem tudható. Képeket, reprodukciókat nem tartalmaz a katalógus, sem az enteriőrökről, sem a kiállított műalkotásokról.

A kiállításnak igen tekintélyes méretű sajtóvisszhangja volt, napilapok, folyóiratok is közöltek ismertetések, bírálatokat, sőt két lapban még enteriőr-fotók is találhatóak.¹⁸

A nagyszámú kritika és rövidhír segítséget ad ahhoz is, hogy a kiállított művekről a katalógusban közöltekénél jóval többet tudjunk meg. Az *Ujság* február 14-i közleményéből például kiderül, hogy „egész kollekciót állítanak ki Rippl-Rónai Józsefnek Párizsban készült litográfiáiból, meg Wigand Edének magyar falusi házterveiből.”¹⁹ A *Magyarország* bírálatából kiderül, hogy „az első helyiségben a *Lakatos* Artúr tervezte berakásos bőrdíszmű-tárgyak tűnnek először szemünkbe, amelyeket a kassai javítóintézetben készítettek. Ízlés, finom kivitel és bámulatos olcsóság jellemzik ezeket a kedves ridikülöket, cigaretta- és pénztárcákat”. A „Magánképtár” festményeiről is megtudhatunk valamit: „*Rippl-Rónai, Fényes, Márffy, Szinyei Merse, Gulácsy* szebbnél szebb képei, Rippl-Rónai gyönyörű tulipános tapisszeriája [...] díszítik ezt a kis termet.”²⁰ A *Népszava* írása is sok részletet elárul: „A festőművészek közül Rippl-Rónai József szerepel a legtöbb képpel. Briliáns technikával megalkotott képei sokszorosan érvényesülnek az intim és stílusos környezetben. Jánoshegyi részlete és osztendei képe újabb lépcsőfokot jelent művészi pályáján. Nagyon sokat tanult legutolsó kiállítása óta Gulácsy Lajos. Csupa nyugalom és komolyság az »Ezüstreggel« című képe. Női portréja és rajzai szintén magas színvonalon álló munkák. Nagy tehetséget és erős akaratot tükröz vissza Czöbel Bélának az első teremben lévő képe, hol ugyancsak nívós munkákkal szerepel Rudnay Gyula. Grafika felé hajlik inkább, de így is nagyon erősen hatnak kevés színnel megkonstruált és mélyített tónusú lapjai és vásznaí. Fényes Adolf, Grünwald Béla, Ferenczy Károly is állítottak ki. Róluk igazán nem lehet újat mondani. Megszokott magas színvonalon állanak. Tarján Oszkár egész szekrényt megtöltött ízléses ékszereivel és bronzáival.” Néhány bútor funkciójáról is megtudunk valamit: „Fejérkuthy Bálint és Dósa Lukács tervezték együttesen a bútorokat. Könyves-szekrényük és szerföltött praktikus térbeosztású szekrényük, íróasztaluk és lócájuk a művészi ízléssel párosult gyakorlati érzék nagyon sikerült dokumentumai.”²¹ A *Hét* című hetilap ismertetéséből pedig a gödöllői szőnyegekről kapunk közelebbi adatokat: „Vannak itt poétikus szőnyegek Krieschtől, Lakatostól, Undi Mariskától és Nagy Sándortól, [...]”²²

Egy másik, részletesebb kiállítás-bírálatból nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy a „Magánképtár” katalógusbeli leírásában szereplő „Eredeti modellek nagy szervizkészítéshez” tárgyai szintén Rippl-Rónai munkái.²³ Valami keveset elárul ez az írás a festők alkotásairól is: „A kiállítást sok kép és rajz tarkítja. Amazok közt megkapó a *Szinyei Merse* Pál régi

kis festménye, *Fényes* Adolf néhány kisebb tájképe, *Czóbel* Béla szép csend-élete, ezek közt kiválóak Rippl-Rónai tollrajzai és *Rudnay* Gyula pompás rajzai.”²⁴

A Szinyei-kép jelentőségének hangsúlyozását egyébként több kritikus is fontosnak tartotta: „Külön kell felemlítenünk a kis tárlat szenzációját, az örökifjú ősz mesternek, *Szinyei Merse* Pálnak egy 1873-ban festett képét, a »Hintázó nők«-et, melyet eddig csak a művészet gurmanjai ismertek, s amely ma is frissebben hat, mint sok-sok modern alkotás, mely nagy büszkén a *holnap* számára készül. Maga ez a kép, de a Szinyei egész életének példája is bizonyosság íme reá, hogy nem az a legmodernebb művész, aki kora ízlését leg-hívebben tudja tolmácsolni. Az igazi művészszenik mindig előbb jártak koruknál, mint ahogy Szinyei is megelőzte 30 évvel a maga korát.”²⁵ A kép kiválóságát és addig ismeretlen voltát emelte ki Sztrakoniczky Károly is, bár keletkezési idejét kissé elnagyoltan határozta meg: „De van itt az ősz mesternek, *Szinyei Merse* Pálnak egy képe, amelyet vagy két évtizeddel ezelőtt festett Münchenben: a »Hintázó nők«. Ritka művészi alkotás, mely idáig ismeretlen volt.”²⁶ A cikkek nem említették, de más forrásból – Rippl-Rónai emlékezéseiből – tudjuk, hogy a mű ekkor Rippl tulajdonában volt, így kerülhetett be erre a kiállításra.²⁷

A katalógusban egyébként az enteriőrök leírása és a közreműködők felsorolása előtt rövid program is olvasható. Ezt a bevezetőt – nyilván ismerve és figyelembe véve a társulás művésztagejainak tapasztalatát és véleményét – Márkus László²⁸ írta. Ebben megfogalmazta közös céljaikat, elveiket – a „Műhely” programját –, érintve a modern iparművészet kibontakozását gátló tényezőket is. Az egyik feloldandó ellentmondást abban vélte megtalálni, hogy a „művész gondolatait költséges és üzleti kockázattal járó ipari munka realizálja s így a művészt lenyűgözi, esetleg lehetetlenné teszi az iparos üzleti érdeke. Olyan viszonyokat kell tehát teremteni, amelyekben az a két látzólagos ellentétes érdek, a publikum ízlésétől független művészi termelés és a publikum ízlésével operáló ipari termelés érdeke kiegyenlítődjék.”²⁹

A program utalt arra a szándékra is, amelyet már a megalakuláskor kiadott közlemény is hangsúlyozott, hogy ti. nem luxus-igényeket kívánnak kielégíteni: „célul tűzte ki magának a Műhely, hogy az anyagok luxusa nélkül fog művészetet csinálni, és a kevésbé vagyonosak által hozzáférhető anyagokat fogja művészi lélekkel átlelkesíteni ...”³⁰ A kritikák többsége elismerte, támogatta a csoportnak ezt a törekvését, „hogy a művészet ne legyen a high life kiváltságos szórakozása, hanem megfelelően szociális feladatának a nép, az egész társadalom közkincsévá váljék,”³¹ – írta például Sztrakoniczky Károly. „...nem a kiválasztottak, nem csupán a nábobok számára művészkednek: alkalmazkodni kívánnak a mi szerényebb viszonyainkhoz, művészetet akarnak vinni az egyszobás legénylakásba, s a művészettel óhajtják boldogabbá tenni a kétszobás kis tisztviselői otthont” – írta Malonyay Dezső is, majd így folytatta: „Helyesen indul a Műhely. Számot vet a magyar zsebbel.

Lapos bíz az, s amelyik duzzad, abban fogyatékosabb a magyar érzés. Csinálnak hozzáférhető áron művészetet, amit meg lehet csinálni, ha takarékoskodik az anyagon. Ád a művészet, az igazi, értéket az egyszerűbb anyagnak is.”³² A *Független Magyarország* kritikusa szerint is „Polgári és mindennapi igényeknek megfelelő enteriőröket látunk, melyeknek megvalósítása nem illuzórikus többlet.”³³ Magyar Elek szerint „az anyagok luxusa nélkül csinálnak művészetet, megmutatják, hogy a művészet ad értéket az anyagnak, és egy jól berendezett szobának az artisztikus harmónia, a szolid munka az anyag értékétől függetlenül is megadja a maga becsét. Ez az eszköz persze igen jó arra, hogy a kevésbé vagyonos embereket is belevigye a művészet megértésébe, szeretetébe.”³⁴

Az is nagyon fontos eleme a programnak, hogy egyértelműen szolidáris a rokon képzőművészeti törekvésekkel. Bár Márkus már az előszó első mondatában kinyilvánította, hogy a Műhely „programjában nincs semmi harcos szándék, csupán dolgozni akar és [...] meg akarja teremteni az intenzív munka lehetőségét.” – ellenfeleket, legyőzendőket tehát nem nevezett meg –, de hogy a művészeti közéletben hol a helyük, kikkel szimpatizálnak, azt egyértelművé tette: „a Műhelyre szükség van, s midőn a képzőművészet paralel törekvésű művészeivel kontaktusba lépve munkájának első eredményeit bemutatja a közönségnek, biztos hittel hiszi, hogy nem romantikus ábrándozás, hanem reális érték az a gondolat, amely tagjait szolidaritásba kapcsolja össze.”³⁵

Hogy mire vonatkozik ez a „paralel törekvésű” kifejezés, azt hamarosan „leleplezte” Kézdi-Kovács László, aki a Nemzeti Szalon alapítása óta nagyon éber és gyanakodva figyelt minden lázadásra, kivonulásra, elszakadásra utaló megmozdulást. Ha elítélőleg is, de ő volt az, aki nevével nevezte az iparművészek mozgalmát: „A »Műhely« tulajdonképpen az iparművészeti társulat szecessziója a »Miénk« tagjaival felhívítva. Ezzel mindent meg is mondtunk.”³⁶ Megjegyzendő, hogy Kézdi-Kovács ellenszenvet elsősorban a MIÉNK törekvéseire vonatkozott, a festőket és iparművészeket megpróbálta szembeállítani egymással: „Azt az igazságot mégis szívesen konstatáljuk, hogy a kiállítás iparművészeti része *szédületes magasságban* áll a falakra kiakasztott képzőművészeti »alkotások«-kal szemben. A tárlat iparművészeti részét művészi őszinteség és tisztult ízlés jellemzi, amit a legnagyobb jóakarattal sem mondhatunk a falakra kifüggesztett ízlést rontó »alkotások«-ra.” De még a festők közül is kiemelt egyet s szembeállította a többiekkel: „Szellemes a *Tátray* Lajos magánképtári helyisége is. E képtárban az összes »Miénk« mesterek közül fennen magaslik ki *Gulácsy* Lajos »Ezüstkék reggel«-e. Ha még *Dékány* Árpád mesés szép csipkéit és *Körösfői Kriesch* Aladár szőnyegeit megdicsérjük, ezzel be is fejezhetjük lelkesedésünk kitörését.”³⁷

Megjegyzendő, hogy Kézdi-Kovács egyedül állt azzal a véleményével, hogy a Műhely radikális „szecesszió”-t, látványos szakítást, kivonulást jelentett volna, sem a progressziót támogató kritikusok, sem a konzervatív szemléletűek nem mondtak semmi ehhez hasonlót. Margitay Elemér például, akinek

2. A Műhely kiállítása. Ebédlő. Készült a Kassai Kir. Javítóintézetben
(Fotó: Magyar Iparművészet, 1908. 174. lap)

értékrendje nem kevésbé konzervatív, mint Kézdi-Kovácsé, az ellentétek tompítását, a szembenállás elmaszátolását tartotta feladatának: „A Műhely kiállítását csak komolyan lehet tárgyalnunk, mert tagjainak legnagyobb része az Iparművészeti Társulat különböző kiállításain kiállotta a tűzpróbát, igen soknak közülök művészi múltja van, amelyet megtagadnunk nem szabad, de nem is lehet.”³⁸

De nemcsak az elszakadás mértékét, hanem a törekvések művészi értékét, eredetiségét, újszerűségét is nagyon különbözőképpen ítélték meg a kritikusok. A legszélsőségesebben elutasító véleményt a *Magyar Hirlap* kritikusa, Márkus Géza fogalmazta meg. „A cél nagyon szép, de az eredmény és a forma, amelyben ma a kiállítás bemutatkozik, nagyon elszomorító. A hangzatos cím és a nagyhangú reklám után igazán vártunk valamit. Nem nagy dolgot, mert arra már el vagyunk készülve, hogy művészi produkciót ezektől a minden héten megnyíló vásári végeladásoktól úgy sem kapunk. De a művészielenség ilyen hihetetlen méreteire mégsem voltunk elkészülve. [...] ilyen minden invenciót és minden eredetiséget nélkülöző kiállítással nem szabad a nagyközönség elé lépni. Ez a kiállítás diszkreditálja a feladatot és a célt: a magyar közönségnek művészek által tervezett, művészi lakásokat bemutatni. Mert amit ma itt látunk, az nem egyéb, mint az osztrák és bécsi művé-

szeti egyesületek által már számtalanszor megcsinált és számtalanszor bemutatott kiállításoknak rossz másolata. Az egész kiállításon nincs egy tervezőművész, akinek a dolgai eredetiek vagy magyarosak lennének. A bútorok rossz bécsi utánzatok, az üvegezések ízléstelen és kezdetleges tapogatózások; a cserepek rosszak és drágák: elhibázott színükkel és hamis ornamentikájukkal egy szerencsétlen kísérlet benyomását keltik.”³⁹

Az ismertetések, bírálatok nagy többségének jóindulatú, megértő hangnemét⁴⁰ figyelembe véve nem tűnik igazán indokoltnak ez a radikális elutasítás. Ma már nehéz persze kideríteni, mi motiválta Márkus Géza véleményét,⁴¹ mi indokolta bírálatának ingerült, kifejezetten ellenséges, már-már durva, még a legkonzervatívabb kritikuskok szokásos kirohanásait is túlszárnyaló hangnemét. Mindent elutasított, minden eredményt, érdemet kétségbe vont. A kiállított – vitathatatlan színvonalú – képzőművészeti alkotásokról pedig egyetlen szava sem volt.

Az egyesület nevét, az elnevezés jogosultságát, a „Műhely” műhely jellegét persze más kritikuskok is vitatták. Volt, aki csak egy bécsi egyesület utánzatát látta benne: „Olyanféle egyesülés, mint Bécsben a hamarosan híressé lett Wiener Werkstätte. A művészet és a mesterség egységes alkotásra törekszik benne. Festők, szobrászok, tervezők, építészek, mindenféle matériának földolgozói, stilizálásban kéjelgők, a fantázia megvalósításában gyönyörködők a műhelyt műteremmé, a műtermet műhellyé alakítják, [...]”⁴² – írta Gerő Ödön, aki nemcsak az egyesülési forma eredetiségét vitatta el, de azt is kétségbe vonta, hogy sikerült nekik a korábbiaknál lényegesen magasabb művészi színvonalat elérniük: „A szép és értékes programból ezúttal csak keveset valósítottak meg. Egyelőre nem tettek egyebet, csak bemutattak néhány jobb és néhány éretlen iparművészeti tárgyat. Kicsinyben megismételték azt, amit az Iparművészeti Kiállítások nagyobb méretben produkálnak. Sem egységesség, sem valamelyes vezető szellem, sem domináló sajátosság, de még különösebb érdekesség sem nyilvánul a kiállításban, tehát a Műhely munkájában.”⁴³

Bányász László a tervezésnek és a kivitelezésnek a műhely-jellegből következő nagyobb összhangját hiányolta: „Művészek, iparművészek, jó mesteremberek s ambiciózus műbarátok – mint a Műhely tagjai – még nem forrtak össze eléggé, s amit az egyik jól megtervez, a másik kevésbé jól fogta föl, ...”⁴⁴

Az „igazi” műhelynek a korábbi céhekre – de talán az angol iparművészeti mozgalmakra is – emlékeztető vízióját vázolta fel Lengyel Géza a *Nyugat*-ban: „Én jobban szeretnék magáról a műhelyről írni, az igaziról, ahol asztalt gyalulnak, bőrt simítanak, csipkét vernek, ahol megfogható anyagból kigondolják, összerakják a bútort, a lakást, a tintatartót, nemcsak lakássá és tintatartóvá, hanem színek és formák kellemes és változatos hordozójává. Műtárggyá, amint az esztétikusok mondanák, igazságtalanul, mert éppen az a hangsúlyozandó, hogy nem műtárgyról van szó, hanem olyan tintatartóról, amely írásra fekete folyadék elzárására jobban használható, mint szokvá-

nyos társai. [...] ez a Műhely nem műhely, csupán szerencsésen megválasztott címe egy egyébként nagyon derék, nagyon érdemes kiállításnak. [...] a közös levegő, az eszmék együtt érése, a céhbeli összeszokás, a műhely közös levegője nincs sehol – és ez az első csalódás amaz avatatlanoknak, akik azzal a feltevéssel lépnek a Műhely szobáiba, hogy a magyar föld kényszerítő szükség híján is létrehozta ezt a közös konyhát, közös kertet. [...] Nem műhely, nem céh. [...] A régi céhbeli műhely nyomán nem nehéz elképzelni, hogy az iparművészet legkiválóbb formái sem a rajztáblán születnek meg, hanem munka közben, a gyalupadon, az üllőn. [...] A műhely, egy fedél alatt dolgozó, fűrő-faragó művészek gyülekezete – nem Gödöllőről, Kassáról, Budapestről, papírosról, rajztábláról összehordott szép ötletek társasága.”⁴⁵

Volt persze olyan kritikus is, aki elismerte a műhely-jelleg valamilyen mértékű megvalósulását: „A Műhely neve kész program, s az első pillanatra is elénkbe tárja azt a fegyvert, amellyel tagjai érvényesülni és alkotni akarnak: a munkát. A tiszta, becsületes művészi munkát. Ezt a programot a Műhely tagjai is fennen hangsúlyozzák, de hitvallásuk rejt magában még valamit, amit maguk a művészek szóval nem fejeztek ki, de tetteikben megvalósítottak, ti. a művészet és ipar benső egyesülését”⁴⁶ – írta Sztrakoniczky Károly.

Nagyon sokféleképpen vélekedtek a bírálók az enteriőrök összehatásáról is. Volt, aki azt hangsúlyozta, hogy ez a kiállítás volt az első, igazi „enteriőr-kiállítás”: „...a Műhely nem speciális, gyűjteményes tárlaton mutatta be munkájának eredményét, hanem valami újat és nálunk még – sajnos – ritkán produkált: enteriőr-kiállítást. Művészi szobaberendezéseket mutat be, artisztikusan összeállított enteriőröket...”⁴⁷ Volt, aki viszont az enteriőrök harmonikus egységét vitatta. Margitay Elemér szerint: „Ahhoz, hogy egy szobának hangulata legyen, kell hogy színben, vonalban, felfogásban és művészeti nívóban harmonikussá váljék. Ez nem sikerült, mert nem egymáshoz való emberek kerültek össze. Ezért volt nyugtalan a szobák belseje, ahol bútor, kép, szőnyeg, szobor civódtak egymással.”⁴⁸ A szembeállítás itt is – Kézdi-Kovács véleményéhez hasonlóan – iparművészek és modern festők feltételezett összeférhetetlenségére utal. De volt olyan bírálat is, amelyik éppen a képek és a lakrészek harmonikus összhangját hangsúlyozta. A *Vasárnapi Ujság* szerint: „A falakon néhány kép. Nem úgy, mint a kiállításokon, összezsúfolva, egymás mellé préselve, hanem mint szerves részei az egyes szobáknak. A tegnapi és mai modern művészet legerősebb gárdája sietett az ifjú iparművész-csoport segítségére, mintegy beigazolni akarván, hogy a két művészet között nincsen értékkülönbség.”⁴⁹

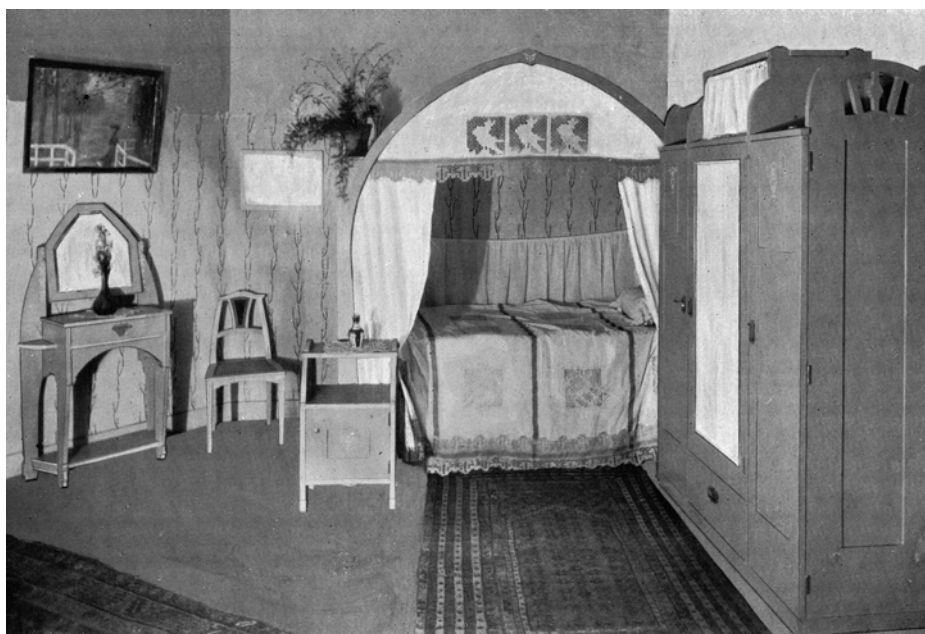
Hasonlóképpen vélekedett Márkus László is: „Értelmes kiállítást csak kis méreteken, de válogatottan jó dolgokból lehet rendezni, ezenfelül pedig az is bizonyos, hogy a képeknek bele kell jutni természetes elemükbe, a berendezett, az otthonos szobába, hogy olyanokul mutatkozzanak, amilyenek valójában [...] A lakás mint egységes műalkotás és az egyes műtárgyak elhelyezése ennek a magasabb rendű egységnek a keretében: ez a Műhely programjának

vezérlő motívuma, [...] talán az a leghízelgőbben jellemző erre a kiállításra, hogy ezek a képek igen jól érzik magukat a kis szobák színes, puha, virágos intimitásában.”⁵⁰ Nyitrai József szerint viszont: „csakis a kiválasztottakat, a Gulácsy fehér rajzait, a Fényes, Rippl-Rónai, Kernstok, Márffy legvilágosabb tónusú alkotásait tűri meg, míg *ugyanezeknek* más, erősebb színű alkotásait innen kérlelhetetlenül kizárja az enteriőrök általános harmóniája.”⁵¹

Sztrakoniczky Károly nemcsak a harmóniát, hanem a kölcsönös egymásrautaltságot is hangsúlyozta: „S amint a Makart-csokor poros szürkességét örökre száműzi a művészi szoba szentélyéből az eleven, színes virág, úgy kerekedik felül a színtelenségen az erőtől duzzadó, fiatal, modern festészet. S beigazolja azt, hogy ha talán a galériák egyhangúságában idegenszerűen fest egy-egy nagyon is modern piktúra, a szobában ellenállhatatlan hatású. A modern képek üdesége, színharmóniája nélkül nem is volnának talán oly szépek ezek a szobák, mint amilyenek. A modern festészet mindenesetre nagy fölényben van, amint elhagyja a galériákat és kilép az életbe, az otthonba, a szobába. És ez a másik momentum, amelyet a Műhely kiállítása beigazol.”⁵²

Bár az egyesület programja elsősorban gyakorlati célokat jelölt meg, az iparművészet nagy elvi kérdéseivel nem kívánt foglalkozni, de maga a kiállítás ténye, a független kezdeményezés provokatív jellege alkalmat adott arra, hogy a bírálók általánosabb kérdéseket is szóba hozzanak. Több cikk is felvetette az iparművészet egyenrangúságának problémáját, ill. egyenrangúsításának igényét: „Azon a koron, amely az iparművészetet a tulajdonképpeni művészetek háta mögé, a második sorba száműzte, talán már mi is túl vagyunk. Az összes művészetek nagy szerves egységbe olvadtak össze, [...] A Műhely tagjai nem exkluzív, pózoló művész-félistenek, hanem szorgalmas, becsületesen dolgozó iparos-művészek és művész-iparosok. Olyan emberek, akik tudják, hogy a kalapács semmivel sem alacsonyabb művészi eszköz, mint a rajzón vagy az ecset, hogy az első- és másodrendű művészetek közti megkülönböztetés lomtárba való ócska teória”⁵³ – írta például Sztrakoniczky Károly.

Hasonló véleményen volt a *Vasárnapi Ujság* kritikusa is: „Az a babona, hogy bizonyos rangsor van a művészetek között, hogy a »nagy művészet« valami magasabb rendű, mint az, mely gyakorlati célokat szolgál, szerencsére ma már a múlté. A modern esztétika ilyesféle megkülönböztetéseket fel nem állít, sőt éppen ellenkezőleg: a művészet annál könnyebben véli ma teljesíthetni a maga instruktív céljait, mennél szervezesebb egészbe olvadnak össze az összes művészetek. A művészetek demokratizálódásának ez az egyetlen útja, s ha igazán akarjuk, hogy a művészet ne csak a felsőbb tízezrek szórakozása legyen, de közös kincsévé váljék minél szélesebb rétegeknek, elsősorban ott kell a művészileg szépet applikálnunk, ahol az állandóan szeme előtt van a közönségnek. Ez a hely kétségtelenül a lakás, [...]”⁵⁴

3–4. A Műhely kiállítása. Leányszoba. Tervezte Fejérkuthy és Dósa. Készítette Mocsai József (Fotó: Magyar Iparművészet, 1908. 175. lap)

A program egyetlen szóval sem érintette ugyan a „nemzeti művészet”, a „magyaros stílus” kérdéskörét, a kritikákban ez a szempont mégis felmerült: bírálatként és elismerésként egyaránt. Márkus Géza szerint „Mi egy egyesülettől, amely ma Magyarországon alakul, őszinteséget és nemzeti stílust követelünk. A »Műhely« című művészeti humbug ma megbukott.”⁵⁵

Malonyay Dezső is követelményként, megoldandó feladatként fogalmazta meg a magyarosságot: „az úgynevezett budapesti »szecesszió« nyakatekert furcsaságai mennyire kapósak! Ezt a kedvet kell művészivé nevelni, s ezt kell igazán művészettel, magyaros művészettel kielégíteni – és kihasználni!”⁵⁶

Más kritikusok viszont – alaposabb elemzés és érvelés nélkül ugyan –, de határozottan deklarálták a Műhely törekvéseinek „nemzeti” vagy „magyar” jellegét. „Európai színvonalon álló, de azért színmagyar munka az egész”⁵⁷ – írta például Magyar Elek. Csányi Károly szerint is „Ízlésesen berendezett, s amit elsősorban dicsérünk, magyarságra törekvő ízléssel berendezett apró helyiségekben, bizonyos otthonszerű keretben adja ki-ki a maga művészetét ...”⁵⁸ A *Vasárnapi Ujság* írása is kitért erre a problémára: „Fiatalfestők, szobrászok és iparművészek, egyesülve néhány jó ízlésű és életrevaló derék iparossal, külön csoportba verődtek, hogy bemutassák a modern lakás berendezésének s általában a modern iparművészeti törekvésnek nemzeti irányban való fejlődését. [...] Az úriszoba és a dolgozószoba különösen magyarságukkal és szinte dekadens kényelmükkel tűnnek ki.”⁵⁹

Ezzel a kérdésfelvetéssel csupán a *Népszava* kritikusa, Bálint Aladár szállt – közvetetten – szembe, a modernséget és a nyugati jelleget hangsúlyozva: „Az újonnan alakult Műhely-társaság első kiállításával egy darab Nyugat vonult be diadalmasan a Kígyó téri »Uránia« műkereskedés termeibe. [...] A modern művészet zászlója alatt csoportosuló szín-java fogott össze ezúttal, és eltérő formanyelvük dacára is megérezhető a kiállítás minden egyes tárgyában rejlő benső kapcsolat.”⁶⁰

A kiterjedt sajtóvisszhang mellett a hivatalos elismerés sem maradt el. Már az egyik előzetes híradás tudni vélte, „hogy egy lakásberendezést a kormány kiküld a londoni magyar kiállításra.”⁶¹

Érdekes színfoltja ennek az elismerésnek, hogy gróf Apponyi Albert kultuszminiszter is meglátogatta a kiállítást. Több lap hírt adott erről, volt amelyik csak azt hangsúlyozta, „hogy Apponyi tüzetesen nézett végig mindent és tetszését nyilvánította a kiállított tárgyak minősége és szépsége, valamint olcsósága felett. Különösen a legényszoba célszerűsége vonta magára a figyelmét. Távozásakor nagy érdeklődéssel tudakozódott a tárlat sikere fölül és a legnagyobb örömmel hallotta, hogy az úgy anyagilag, mint erkölcsileg teljesen kielégítő.”⁶² Egy másik lap azonban Apponyi fenntartásairól is beszámolt: „Gróf Apponyi Albert, akinek művészi kérdésekben tudvalevőleg önálló nézetei vannak, mindenesetre kitüntette a kiállítást, midőn legnagyobb tetszésének adott kifejezést a látottak fölött. Különösen a legényszoba

nyerte meg tetszését, de nem titkolta el, hogy a kiállított festményeknek nem mindenike nyerte meg tetszését. Úgy nyilatkozott, hogy a festészetnek vissza kell a mai dadogó modern túlzásból térni abba a korszakba, mikor a műtermékek önmagukat magyarázzák, és nem szorulnak erőszakolt értelmezésekre.”⁶³

Figyelembe véve tehát mind a hivatalos reagálások felemáságát, mind a széles körű sajtóvisszhang sokféleségét, a Műhely megalakulását és első kiállítását nem tekinthetjük ugyan radikális „szecesszió”-nak, de helye van azoknak a kissé bátortalan „lázasodásoknak” a sorában – a Miénk, a Kéve, a Rózsa Miklós szervezte Magyar Művészet Műkereskedés mellett –, amelyek a modern magyar képzőművészet kibontakozásának fontos állomásai a 20. század első évtizedében.

JEGYZETEK

¹ Bár a „Műhely” művészegyesület 1908-ban két önálló, katalógussal is megtámogatott kiállítást rendezett, továbbá önálló csoportként részt vett az első egyházművészeti tárlaton is, s ezekről a szakmai fórumokon kívül a napilapok és folyóiratok is bő terjedelemben beszámoltak, a csoport híre és emléke ennek ellenére kikopott a szakmai köztudatból. Az elmúlt csaknem száz esztendőben sem a lexikonok, sem a történeti összefoglalások nem tartották említésre méltónak a Műhely tevékenységét.

² Új művészeti egyesület. *Egyetértés* 1908. jan. 11. – 10. – *Magyar Szó* 1908. jan. 12. – III. – Rövidebb változata: *Budapesti Hirlap* 1908. jan. 11. – 11.

³ Az *Ujság* című napilap 1906 februárjában adott hírt arról, hogy „bemutatták a sajtónak a Molnár Viktor államtitkár buzgólkodása folytán létrejött Uránia-műkereskedést, a király házában. Ez a műkereskedés tudvalevőleg azért alakult, hogy a magyar művészeknek segítsen, műveiknek újabb piacot teremtsen...” (Az *Ujság* 1906. febr. 11. – 17.)

⁴ A kiállítás rangját, jelentőségét bizonyítja az a mintegy harminc ismertetés és bírálat, amely a korabeli sajtóban megjelent.

⁵ A felsorolt művészek: Wigand Ede, Lakatos Artúr, Muhits Sándor, Dósa Lukács, Fejérkuthy Bálint, Janszky Béla, Tátray Lajos, Kopits János, Tarján Oszkár, továbbá a

műiparosok: Mayböhm Károly üvegfestő, Mocsay József és Hossz István asztalosok, a kassai javítóintézeti ipariskola, Imregh Pál műlakatos, Fischer Emil majolika-gyáros – Kopits János kivételével – mindannyian részt vettek a megnyílt kiállításon is. A kezdeményezés előzményének tekinthető – az Iparművészeti Társulat több lakberendezési bemutatója és karácsonyi vására mellett – a Műbarátok Körének 1905-ben rendezett enteriőr-kiállítása, ahol többek között Thoroczkaí Wigand Ede, Undi Mariska és Kriesch Aladár tervezte bútorokat állítottak ki, a kivitelezésben pedig Mocsay József asztalos is közreműködött, láthatók voltak továbbá Mayböhm Károly üvegfestményei, Belmonte Leó bőrmunkái és Beck Ö. Fülöp plakettjei is. Interieur-kiállítás a Műbarátok Körében. Az *Ujság* 1905. ápr. 4. – 10.

⁶ A Műhely kiállítása. *Magyarország* 1908. jan. 22. – 13. – *Pesti Hirlap* 1908. jan. 22. – 15. – Az *Ujság* 1908. jan. 22. – 12.

⁷ Erre a problémára egy későbbi kiállítási beszámoló utalt is: „A kezdet nehézségeivel minden téren küzdeni kell, a Műhely elszámította magát és kétszer is elhalasztotta a megnyitás kitűzött terminusát. [...] Tolnay Ákos igazgató [festőművész, az Uránia igazgatója] például egyik napról a másikra – tehát egy éjszaka alatt – komplettül rendez be kiállításokat. Valószínűleg

így lesz ez a Műhelynél is – később.” BÁNYASZ László: A Műhely kiállítása. *Ország-Világ* 1908. márc. 8. – 195.

- ⁸ *Egyetértés* 1908. febr. 15. – 14.
- ⁹ *Budapest* 1908. febr. 28. – 12.
- ¹⁰ A Műhely kiállítása. Katalógus. [Bp. é. n.] [a továbbiakban: Kat.] A katalógus egy példánya megtalálható az OSzK-ban (321744 kat.sz.-on)
- ¹¹ Ez a kiállítás is megkapta a rangjának megfelelő állami szertartást: „A Műhely első kiállítását ma délután öt óraker nyitotta meg Molnár Viktor államtitkár, akit Tolnay Ákos, az Uránia és Benkó Lajos, a Műhely igazgatói fogadták és kalauzolták. Az egyes enteriőröknel bemutatták a tervezőművészeket, Fejérváthy Bálint, Dósa Lukács, Lakatos Artúr és Tátray Lajos műipari tervezőket, úgyszintén a készítő iparosokat is. Az államtitkár teljes megaláztatását fejezte ki a vezetőségnek. Mint kiállító szerepel a kassai javítóintézeti áll. ipariskola is, melynek részéről Fürst Sándor főmérnök jelent meg s kalauzolta az igazságügy-minisztérium képviselőit, kik közül ott voltak: Bernáth Géza kúriai másodelnök, Pickl Gyula min. tan. dr. Kun Béla min. tan. és Ládai István kir. ügyész. A megnyitásra nagy és előkelő társaság sereglett össze. Günther Antal igazságügy-miniszter holnap tekinti meg a kiállítást...” (*Budapest* 1908. márc. 4. – 10.)
- ¹² A sajtóban nincs nyoma annak, hogy mikor alakult szabályos egyesületté a csoportosulás. Nem tudjuk, volt-e egyáltalán közgyűlés, választás, készítettek-e alapszabályt, hivatalosan bejegyeztették-e a szerveződést, a közölt névsorból („A HÜHELY tagjai:” Kat. 5.) azonban megtudható, hogy a kiállítás megnyitásának időpontjában az egyesületnek megvoltak a szokásos tisztviselői: elnöke Rippl-Rónai József, alelnöke Márkus László, titkára Csorba Béla, pénztárosa Lakatos Artúr, igazgatója Benkó Lajos, ügyésze dr. Battlay Dezső volt. A „Műhely”-ben összesen tizenhatan voltak, az eddig felsoroltakon kívül tag volt Bobitsch Artúr szobafestő, aki a katalógus tanúsága szerint „az összes installációs munkákat végezte”, Dékány Árpád „tanár”, aki a csipkéket és függönyöket „tervezte és

készítette”, Dósa Lukács és Fejérváthy Bálint, mindketten bútorokat, szobabelsőket és fémtárgyakat is terveztek. Tag volt Jánsszky Béla építész is, de műve ezen a kiállításon nem szerepelt. Mayböhm Károly „üvegfestő” viszont több szoba számára is készített üvegfestményeket, ezeket a szintén alapító tag Muhits Sándor festő tervezte. Tag volt továbbá Tarján Oszkár szobrász-ötvs, ő a maga tervezte ékszereket és „bronzöntvényeket” állította ki, Tátray Lajos festő pedig a „Magánképtár” címet viselő enteriőr tervezőjeként és a dekorációt szolgáltató művészek sorában is szerepel. Végül, tizenhatodikként *Thoroczkai Wigand* Edét említi a tagnévsor – Gödöllő–Marosvásárhely tartózkodási hely megjelöléssel. Ő – az előzetes várakozásoktól eltérően – csupán néhány szerény „vázlat”-tal képviseltette magát a kiállításon.

- ¹³ „A kiállítás helyiségeinek dekorálására szolgáló képek a következő festőművészek munkái: Czöbel Béla, Fényes Adolf, Ferenczy Károly, Gulácsy Lajos, Grünwald Béla, Kernstok Károly, Lakatos Artúr, Márffy Ödön, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Szinyei Merse Pál, Tátray Lajos, Vaszary János.” (Kat. 15.) A kiállított képekről azonban semmi közelebbi – sem számuk, sem címük, sem méretük, sem technikájuk – nem tudható meg a katalógusból.
- ¹⁴ Kat. 18. A Magyar Nemzeti Galéria nagy Rippl-Rónai-kiállításán 1998-ban látható volt egy, még ma is magántulajdonban lévő textil-kép, „Női fej virágokkal” címen, amelyen egyébként a vörös tulipánok dominálnak. A művet magyarázó katalóguscikk felsorolta, hogy korábban két alkalommal volt kiállítva hasonló témájú hímezés, 1898-ban „Piros tulipánok”, 1911-ben „Vörös tulipánok” címen. De nem dönthető el, hogy minden alkalommal ugyanarról a műről volt-e szó, ill. hogy az egyetlen ránk maradt példányra vonatkozik-e mindegyik adat. (Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1998. Szerk. BERNÁTH Mária és NAGY Ildikó. 462. LÁSZLÓ Emőke szócikke.) Természetesen az sem dönthető el egyértelműen, hogy az Urániában kiállított példány milyen viszonyban van a többi említéssel.

- (A MNG katalógusa egyébként a mű Uránia-beli kiállításáról nem tud.)
- ¹⁵ Kat. 20–21.
- ¹⁶ Az eddig említettekén kívül kivitelezőként megnevezi a katalógus Imregh Pál műlakatost (Kat. 17., 19., 20., 21.), Fischer Emilt, kerámiatárgyak készítőjeként (Kat. 18.), Jankovszky és Peterka kárpitosokat (Kat. 19.), Hosszú István asztalost (Kat. 19.), Mocsay József asztalost (Kat. 20., 21., 22.), Kulcsár Sándor csillárgyárát (Kat. 22.), valamint a Kassai M. Kir. Javítóintézet bőr-
ipari és faipari iskoláját (Kat. 17., 22.). Ez utóbbiakban Lakatos Artúr volt a szak-
tanár.
- ¹⁷ Kat. 23.: Szobrok: Tervezte: Pásztor János. „Csárdás”, bronz. Ára 180 K. Enyelgés, bronz. Ára 180 K. Engesztelés, bronz. Ára 180 K. Örtetőn, gipsz. Ára 75 K. „Bányász”, gipsz. Ára 50 K. Baba, gipsz. Ára 50 K.
- ¹⁸ *Magyar Iparművészet* 1908. és *Vasárnapi Ujság* 1908.
- ¹⁹ *Az Ujság* 1908. febr. 14. – 11.
- ²⁰ (m. e.) [MAGYAR Elek]: A „Műhely” lakás-
művészeti kiállítása. *Magyarország* 1908. márc. 4. – 10.
- ²¹ B-t. [BÁLINT Aladár]: A „Műhely” lakás-
művészeti kiállítása. *Népszava* 1908. márc. 4. – 5.
- ²² [MÁRKUS László]: A Műhely. *A Hét* 1908. márc. 8. XIX. évf. 10. sz. 160.
- ²³ „*Rippl-Rónai* József tapiseriái és szerviz-
mintái ismereteseek. Már a műhelyen kívül is tetszetek.” (g.) [GERŐ Ödön]: A „Mű-
hely” kiállítása. *Pesti Napló* 1908. márc. 4. – 14–15.
- ²⁴ uo.
- ²⁵ *Vasárnapi Ujság* 1908. márc. 15. 55. évf. 11. sz. 214–215. [a továbbiakban: VU] A kép keletkezési idejének meghatározása nem pontos, a nevezetes 1873-as év a „Majális” befejezésének időpontja, a szakirodalom mai álláspontja szerint a „Hintázó nők” 1869-ben készült. (SZINYEI MERSE Anna: Szinyei Merse Pál élete és művészete. [Bp.] 1990. 187. Szinyei Merse Pál festményeinek jegyzéke, 71. sz. „Hinta” címmel.) Szinyei „nagybecsű képé”-t BÁNYÁSZ László is kiemelendőnek tartotta. (BÁNYÁSZ i. m.)
- ²⁶ SZTRAKONICZKY Károly: A Műhely. A Mű-
hely lakásművészeti kiállítása az Uránia műkereskedés helyiségeiben. *Alkotmány* 1908. márc. 4. – 1–2.
- ²⁷ „... a tőle kapott Szinyei-féle Hintázókat én is féltő gonddal őrzöm, s kiállításokra is, ha kéri, csak azért engedem át, mert tudom, hogy mesterük nagy művészi sikereket arat vele.” RIPPL-RÓNAI József emlékezései. Bp., 1957. 60.
- ²⁸ Márkus László már korábban is írt – részletesen és elismerőleg – olyan kiállításokról, ahol a mostani egyesületben működő művészek és iparosok közül többen is részt vettek. Az „Iparművészek kiállítása” című kritikája az Iparművészeti Társaság karácsonyi kiállítása kapcsán méltatta például Wigand Ede, Dósa Lukács, Fejérkuthy Bálint és Mayböhöm Károly teljesítményét. (*Alkotmány*, 1904. dec. 10. – 1.) Az „Egy modern lakás” című írás pedig a Műbarátok Körében rendezett enteriőr kiállítást „az első merész kísérlet”-nek nevezte, megdicsérve Wigand Ede, Mayböhöm Károly, Kriesch Aladár, Mocsay József és Imregh Pál munkáját. (*Alkotmány*, 1905. ápr. 5. – 1–2.)
- ²⁹ Kat. 7–8.
- ³⁰ Kat. 10–11.
- ³¹ SZTRAKONICZKY i. m.
- ³² (Md.) [MALONYAY Dezső]: A Műhely kiállítása. *Budapesti Hirlap* 1908. márc. 4. – 13.
- ³³ (r. ő.) [ROTTENBILLER Ödön]: Műhely. Művészies lakásberendezés az Urániában. Független Magyarország, 1908. márc. 4. – 11.
- ³⁴ MAGYAR i. m.
- ³⁵ Kat. 7., 13–14.
- ³⁶ (Kézdi.) [KÉZDI-KOVÁCS László]: A „Műhely” kiállítása. *Pesti Hirlap*, 1908. márc. 4. – 9.
- ³⁷ KÉZDI-KOVÁCS i. m.
- ³⁸ MARGITAY [Elemér]: A Műhely kiállítása. *Magyar Iparművészet* 1908. 180–181.)
- ³⁹ m. g. [MÁRKUS Géza]: A „Műhely” kiállítása. *Magyar Hirlap* 1908. márc. 3. – 11.
- ⁴⁰ „Pompás munkát végzett *Rippl-Rónai* József, *Tolnay* Ákos és *Lakatos* Artúr vezetése alatt néhány fiatal művészünk; [...] Egészséges, pártolni való program a *Műhely* programja.” – írta például Malonyay Dezső (MALONYAI i. m.) „igazán figyelemre

- méltó kiállítást mutattak be [...] Európai színvonalon álló, de azért színmagyar munka az egész.” – vélekedett Magyar Elek. (MAGYAR i. m.) „Rendkívül érdekes, artistikus s minden tekintetben harmonikus kiállítás nyílt meg az *Uránia* helyiségeiben, a király házában, a »Műhely« kiállítása,” – olvasható Nyitray József cikkében (Y-n.) [Yartin / NYITRAY József]: A „Műhely” kiállítása. Az *Ujság* 1908. márc. 4. – 10.) [a továbbiakban: NYITRAY]. „Intim, kis szobákba lép az ember, melyek melegséget, jóleső érzést s elsősorban művészetet nyújtanak. A látogató otthonosan érzi magát bennük,” – írta Bányász László (BÁNYÁSZ i. m.) „Az a négy szoba, melyet *Rippl-Rónai* József és *Márkus* László vezetése alatt egy csoport fiatal művész berendezett, minden esztétikai magyarázatnál ékesszlóbban beszél a modern iparművészeti törekvésekről.” – olvasható a *Vasárnapi Ujság* aláírás nélkül megjelent ismertetőjében. (VU i. m.)
- ⁴¹ Margitay Elemér a Magyar Iparművészetben utalt ugyan arra – név nélkül persze –, hogy „Ezt a kiállítást a kritikusok kétféleképpen tárgyalták. Az egyik rész vállveregető jóindulattal, a másik rész, az üzleti konkurencia szempontjából, elfogult szemmel.” De hogy ez vonatkoztatható-e Márkus Gézára, ill. az ő esetében milyen üzleti érdekről lehetett szó, nem tudjuk. (MARGITAY i. m.)
- ⁴² GERÓ i. m.
⁴³ uo.
⁴⁴ BÁNYÁSZ i. m.
⁴⁵ LENGYEL Géza: A Műhely. *Nyugat*, 1908. márc. 16. I. évf. 6. sz. 346–349.
⁴⁶ SZTRAKONICZKY i. m.
⁴⁷ Uo.
⁴⁸ MARGITAY i. m.
⁴⁹ VU i. m.
⁵⁰ MÁRKUS László i. m.
⁵¹ NYITRAY i. m.
⁵² SZTRAKONICZKY i. m.
⁵³ Uo.
⁵⁴ VU i. m.
⁵⁵ MÁRKUS Géza i. m.
⁵⁶ MALONYAY i. m.
⁵⁷ MAGYAR i. m.
⁵⁸ Csk. [CSÁNYI Károly]: A „Műhely kiállítása. *Építő Ipar* 1908. márc. 8. XXXII. évf. 10. sz. 102.
⁵⁹ VU i. m.
⁶⁰ BÁLINT i. m.
⁶¹ *Budapest*, 1908. febr. 28. – 12.
⁶² Apponyi a Műhely kiállításán. *Budapest* 1908. márc. 14. – 11.
⁶³ Apponyi a Műhely kiállításán. *Alkotmány* 1908. márc. 15. – 10.
- Készült az OTKA 042544 sz. pályázat támogatásával.